

Mircea Eliade (București, 28 februarie 1907 – Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928), și la Calcutta, India (decembrie 1928–decembrie 1931). Își susține doctoratul în filozofie, la București, cu o lucrare despre gândirea și practicile yoga (1933). Între anii 1933 și 1940, simultan cu o intensă activitate teoretică, beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și de istorie a religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al Ambasadei României la Londra (1940–1941) și al legației române de la Lisabona (1941–1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor, întâi la École Pratique des Hautes Études (până în 1948), apoi la Sorbona. Invitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures” (1956–1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istorie a religiilor (din 1985, Catedra „Mircea Eliade”) a Universității din Chicago.

Cronologia operei științifice și filozofice (prima ediție a volumelor): *Solilocvii* (1932); *Oceanografie* (1934); *Alchimia asiatică* (1935); *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne* (1936); *Cosmologie și alchimie babiloniană* (1937); *Fragmentarium* (1939); *Mitul reintegrării* (1942); *Salazar și revoluția în Portugalia* (1942); *Insula lui Euthanasius* (1943); *Comentarii la Legenda Meșterului Manole* (1943); *Os Romenos, Latinos do Oriente* (1943); *Techniques du Yoga* (1948); *Traité d'histoire des religions* (1949); *Le Mythe de l'éternel retour* (1949); *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase* (1951); *Images et symboles* (1952); *Le Yoga. Immortalité et liberté* (1954); *Forgerons et alchimistes* (1956); *Das Heilige und das Profane*, 1957 (*Le Sacré et le profane*, 1965); *Mythes, rêves et mystères* (1975); *Birth and Rebirth*, 1958 (*Naissances mystiques*, 1959); *Méphistophélès et l'Androgyne* (1962); *Patañjali et le Yoga* (1962); *Aspects du mythe* (1963); *From Primitives to Zen* (1967); *The Quest*, 1969 (*La Nostalgie des origines*, 1970); *De Zalmoxis à Gengis-Khan* (1970); *Religions australiennes* (1972); *Occultism, Witchcraft and Cultural Fashions* (1976); *Histoire des croyances et des idées religieuses I–III* (1976–1983); *Briser le toit de la maison* (1986).

MIRCEA ELIADE

JURNALUL PORTUGHEZ

Studiu introductiv
de Sorin Alexandrescu

HUMANITAS

De pus în legătură cu observațiile mele asupra regenerării omului prin abolirea timpului, prin reîntoarcerea în clipa amorală, a „timpului acela”. Ce sens poate avea *incipit vita nova*: reluarea Creației. Lupta omului contra „istoriei”, a trecutului ireversibil.

*

Ultima baie la Cascais. De câteva zile, nu fac decât să marchez „ultimele” – dintr-o serie de gesturi și obiceiuri care-mi intraseră oarecum în sânge. Patru ani și șapte luni de Portugalia! Măine plec la Lisabona, să petrec „ultima” săptămână. Joi 13 septembrie, la 8.40, pleacă trenul spre Hendaya. Îmi făgăduiesc să fac bilanțul acestor ani în tren.

Aici rămâne Nina, a opta parte din viața mea; și foarte multe suferințe.

Cuprins

<i>Notă asupra ediției 2010</i>	5
Cumpăna apelor, sau despre Mircea Eliade în Portugalia (<i>Studiu introductiv de Sorin Alexandrescu</i>)	7
1941	43
1942	64
1943	120
1944	183
1945	252

Cumpăna apelor, sau despre Mircea Eliade în Portugalia¹

În ciuda activității intense a lui Mircea Eliade la Ambasada României din Lisabona, între 1941 și 1945, oamenii și locurile din Portugalia n-au devenit niciodată personaje ori scene concrete în literatura sa autobiografică, precum cele din India sau România. Mici intrigi sau neînțelegeri au avut loc în jurul lui, la ambasada României din Lisabona, ca și la cea precedentă, mult mai scurtă, de la Londra, dar Eliade nu dă impresia că a fost implicat la fel de adânc în acestea precum a fost în viața sa personală, ca și în cea publică din India, mai înainte, așa cum ne arată romanul său *Maitreyi*.

Intrigi

Despre intrigile de la Ambasada României din Londra aflăm mai mult din biografiile scrise despre Eliade decât din scrierile lui proprii, iar pe cele de la Lisabona el însuși se mulțumește să le consemneze rapid, deși cu amărăciune: „Aflu că ministrul Cădere m-a «lucrat» la București. Vrea în

1. Prezentul studiu dezvoltă și analizează mai adânc diferite aspecte ale introducerii mele la *Jurnalul portughez*, de Mircea Eliade (Humanitas, 2010), fără a mai prezenta rezumativ conținutul său, ca atunci.

orice chip să scape de mine, deși își dă bine seama că, dacă România există astăzi în Portugalia ca realitate, iar nu ca relații diplomatice, se datorează în primul rând muncii și prezenței mele” (*Jurnalul portughez*, 9 martie 1944).² Eliade reacționează mai apăsător, deși nu public, numai în două situații. Pe 20 iulie 1941 scrie despre vizita oficială în Portugalia a lui Pamfil Șeicaru³: „Toate masacrele, toate lagărele, toate umilințele [...], ca să se ajungă din nou [...] la eternul nostru Pamfil, care a terorizat toți regii și toate guvernele, dar a căzut întotdeauna în picioare”. Se desprinde din aceste scurte note amărăciunea lui Eliade în fața a ceea ce am putea numi o criză cronică de reprezentare a României: tragediile naționale nu duc nici la schimbarea instituțiilor, nici a personalului lor; politicienii rămân etern pe aceleași posturi. Nimeni nu pare să-și dea seama că apariția unui Șeicaru în acel loc și în acel moment nu era numai cinică în raport cu România, ci și iresponsabilă în raport cu imaginea și interesele acesteia în locul respectiv: „Și vorbește întotdeauna cu glas tare, sigur, în franțuzeasca lui pitoresc incorectă. Zâmbetul lui António Eça de Queiroz, ascultându-l”⁴.

2. Victor Cădere, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Lisabona (15 decembrie 1941–1 septembrie 1944). Arestat în 1952 în România, a fost condamnat și închis 5 ani. Eliberat în 1956, a emigrat în Franța, unde a devenit membru corespondent la Institut de France.

3. Pamfil Șeicaru (1894–1980). Ziarist, director al cotidianului de dreapta *Curentul* între 1928 și 1944, când pleacă în Occident. Tribunalul Poporului îl condamnă la moarte în contumacie în 1945. În 1966 este grațiat de Ceaușescu cu sprijinul Securității. A locuit la Madrid până în 1975, când se mută la München. Publică diferite cărți, printre care cea a lui Karl Marx, *Însemnări despre români*, 1968.

4. Amuzant este că Eliade mărturisește a fi abordat atunci o mască de naivitate tocmai pentru a-și ascunde „diplomatic” iritarea față de Șeicaru. Acesta îl va ataca violent în 1951, atunci când amândoi erau

O incompatibilitate profundă pare a se desena aici între intelectuali și oficiali ai României în străinătate. Această problemă îndelung persistentă, cred, prin diverse ambasade îl marchează în mod deosebit pe Eliade, rănit de contrastul dintre eficacitatea sa reală în propaganda culturală pentru România și lipsa de evaluare pozitivă a acesteia din partea colegilor „profesioniști”. Aici iese în evidență dubla natură a lui Eliade: el nu este un diplomat „profesionist”, în sensul că nu lucrează în sistem și conform sistemului, ci este un soi de diplomat „voluntar”, care lucrează din proprie inițiativă și este interesat de rezultate imediate în lumea intelectuală portugheză, mulțumindu-se doar să le anunțe sistemului. De aceea nu este surprinzător, deși rămâne dificil de înțeles, faptul că sistemul nu agreează succesele „pur personale” ale unui membru atipic al legației. Aceste nemulțumiri între „colegi” indică de fapt două abordări ale activității de propagandă, ireconciliabile între ele: activitatea individuală a unui om de cultură român printre confrății săi portughezi, precum Eliade, și o reprezentare politică a statului român în lumea oficială portugheză, precum Șeicaru. Ar fi interesant de comparat reacțiile lui Mircea Eliade cu cele ale lui Blaga, Aron Cotruș ori ale altor intelectuali români, ambasadori sau funcționari la ambasadele românești din aceea perioadă. Ar trebui atunci, de asemenea, comparată activitatea acestor intelectuali cu aceea a colegilor lor, funcționari

în exil, pentru vina lui Eliade de a-i fi cerut un ton mai urban în polemica dintre exilați. Eliade este atunci acuzat că a ignorat problemele grave ale țării (!), iar Șeicaru chiar se întreabă dacă Eliade „știe” că România a trecut prin război și ocupație sovietică! Păcat, aș zice, că Șeicaru n-a mai apucat să citească el însuși *Jurnalul portughez*. Vezi și M. Handoca (ed.), „*Dosarul*” *Eliade*, vol. VI, Curtea Veche, București, 2002, pp. 81–88.

Intelectuali și oficiali

Mai este însă ceva. Cel care la începutul șederii la Lisabona lăuda atâtea realizările culturale românești începe treptat să se întrebe dacă o anumită mediocritate nu e totuși caracteristică lumii care permite unui Pamfil Șeicaru și cutărui agent secret al Siguranței să revină mereu la putere.⁵ La 28 martie 1942, Eliade notează: „Copleșitoarea mediocritate a vieții culturale și a publicisticii românești. După ce citesc ziarele și revistele primite din țară, îmi vine să plâng. Încep să mă simt singur în România“. Un tunet din senin? De ce? Eliade avea atunci succes cu publicațiile sale în ziarul *Ação* și scria, cu greu, e drept, *Salazar și revoluția în Portugalia*; se plânge de acest lucru în chiar paragraful următor, din 31 martie 1942. Tre-cuseră trei ani de când era în străinătate, ceva mai puțin decât șederea în India, unde nu cunoscuse totuși asemenea îndoieli. Răspunsul la întrebare vine tocmai din diferența dintre aceste două perioade. Altfel decât la Calcutta, Eliade considera la Lisabona că „reprezintă“ cultura română și suferea personal, cred, când descoperea slăbiciunile sistemului din care făcea parte. Automatismul calm al relațiilor cu România, din India, de unde trimitea fără probleme manuscrise care erau imediat publicate acasă, dispărea în Portugalia. Când merge la București, în iulie 1942, se aclimatizează greu, „deși oamenii au rămas aceiași“. În cursul unei discuții „vehemente“ între vechii lui prieteni, la Mircea

5. Nu ne întrebăm de altfel și noi, la fel de exasperați, cum de a fost posibil ca atâtea vechi securiști să ajungă după 1990 oameni de afaceri de succes, imposibil de pedepsit?

Vulcănescu⁶ acasă, „intervine episodic“. „Am refuzat orice colaborare la revistele din țară“, mărturisește pe 10 decembrie 1942, când scrie totuși ceva pentru *Tribuna* din Cluj, dar scrie „greu și prost“, apăsător de sentimentul că cenzura nu-l va lăsa să apară. Nu știu dacă acest articol a fost publicat, căci pe 10 ianuarie 1945 notează că n-a mai scris în presa românească din aprilie 1940. Se miră, pe 28 august 1943, că M.R. Paraschivescu, om de stânga, poate publica sub aceeași cenzură, iar pe 14 ianuarie 1945 izbucnește chiar într-o diatribă contra aceluiași Paraschivescu, autorul unui articol din ziarul *Ecoul*, care-l ironiza pe „domnișorul Mircea Eliade, cel din India și din Portugalia“⁷. Paralelismul, cam forțat, pe care Eliade îl face apoi între viețile lor indică un Eliade muncind din greu, suferind, dar și bucurându-se de lucruri extraordinare, în fața unui Paraschivescu trăind o viață iremediabil mediocră, dar liniștită. Și totuși „el scria despre Serghei Esenin în 1942, iar eu nu puteam scrie despre Eminescu în 1938“, reflectează Eliade.

6. Mircea Vulcănescu (1904–1952), licențiat în Filozofie și Drept (1925). Participă la campaniile monografice ale lui Dimitrie Gusti și este asistent onorific al acestuia. Publică în *Cuvântul* și participă la simpozioanele asociației culturale Criterion. Este director al Asociației generale a Vănilor și subsecretar de stat la Finanțe. Obține prin negociere 8 vagoane de aur confiscate de URSS. În 1946 este condamnat la temniță grea. Publică numeroase cărți de sociologie și economie, printre care *Cele două Românii* (1932) și *Dimensiunea românească a existenței* (1943). Este creditat, la moarte, cu rugămintea adresată colegilor de temniță: „Să nu ne răzbunați!“

7. M.R. Paraschivescu (1911–1971), om de stânga, adesea independent, scrie în interbelic în *Era nouă* și *Cuvântul liber*, apoi, după 1945, la *Gazeta literară*. Sprijină oarecum scriitorii tineri, politic independenți, din acei ani. Nu a ezitat însă, „în 1937, să salute eliminarea din învățământ a «delatorului» și «erotologului» Eliade“ (M. Handoca, ed., „*Dosarul*“ *Eliade*, vol. I, Curtea Veche, București, 1998, p. 144).

Cenzura era deci mai aspră sub Carol II împotriva scriitorilor de dreapta decât cea din timpul lui Antonescu împotriva scriitorilor de stânga? Posibil, dar de ce îl *durea* acest lucru atât de mult pe Eliade? Eu cred că „paradoxul Paraschivescu” are un ecou atât de profund tocmai pentru că Eliade simte că în toți acești ani nu numai că România și românii se schimbaseră, ci și că *el* era pe cale să se schimbe. Nu este vorba numai de pericolul de sovietizare a țării, care-l chinuie atât după sfârșitul bătăliei de la Stalingrad (2 februarie 1943), și nici numai de riscul de a-și putea pierde postul de la Lisabona, ci, mai ales, de faptul că acestea, luate *împreună* cu „paradoxul Paraschivescu”, păreau *posibile indicii* că un șuvoi de evenimente îl putea târî pe el însuși, iremediabil, spre o ruptură de România, adică spre imposibilitatea de a se întoarce acasă. Cum, de altfel, știm acum, s-a și întâmplat. La Lisabona, el simte o anumită înstrăinare față de țara sa, pe care nu o simțise la Calcutta. Șeicari și Paraschivești existaseră din belșug și în anii '30, dar Eliade reacționa atunci contra lor cu vigoarea pe care i-o cunoaștem din publicistică. Nici o cenzură nu se opunea însă în acea vreme scrierii nici unui articol, iar dacă îl „înjură” vreun coleg de breaslă, treaba lui (Eliade nu citea din principiu, cred, nici un articol *despre el* însuși). Această lume nu mai exista acum, și nu mai exista chiar din 1938, nu din 1944. În decembrie 1931, el se întorsese relativ ușor în România, în ciuda finalului dramatic al șederii în India. Acesta putea fi interpretat și în altă cheie decât cea la care s-a oprit Eliade, anume ca un eșec de a se integra atât în India actuală, cât și în cea eternă. Totuși, experiența din India nu este văzută de Eliade ca un eșec, și nici nu cred că a fost.

În mod caracteristic, capitolul din *Memorii* care urmează revenirii la București este intitulat „Reîntoarcerea în mansardă”, pe când acela de după plecarea de la Lisabona, „*In-*

cipit vita nova”. În 1944, chiar dacă nu ar fi intrat Armata Roșie în România, nu mai era posibilă o reîntoarcere în mansardă: de altfel, aceasta nu mai exista, nici la propriu, darămite la figurat. Doisprezece ani după revenirea din India, Mircea Eliade simțea probabil că nu mai avea forța de a lua totul de la capăt, chiar în condiții politice normale. În 1932 credea în aceleași idealuri ca în 1928, exprimate într-un *Itinerariu spiritual* scris în 1927, ca și în capacitatea generației lui de a schimba țara. Își afirmase această credință în polemica cu Zaharia Stancu⁸ din 1936, în care cel din urmă considera că generația lui Eliade era „în pulbere”, în vreme ce Eliade, dimpotrivă, o prezenta în plin avânt, bazându-se pe valoarea unor Noica, Cioran, Sebastian, Holban sau a matematicienilor Moisil și Țițeica.⁹ În 1944, Eliade nu mai avea această credință: Șeicarii și Paraschiveștii păreau a câștiga partida, conformismul, a face legea. Ministrul de externe se plia deja presupuselor dorințe ale ocupantului sovietic, care, pe 9 septembrie, abia atingea Bucureștiul și-l concedia pe Eliade din postul său de la Lisabona. Eliade se gândea, poate, că Zaharia Stancu avusese dreptate și că generației criterioniste avea să-i urmeze o alta, „care va schimba fața culturii românești”. În 1936, prezicea Stancu, aceasta „nu s-a ivit încă. Va trebui însă să vie și va fi o generație dărză, tăcută, aspră [...], [care] va lua totul de la început, cu o muncă țărănească, încăpățânată și necurmată”¹⁰. În felul lui, Eliade simțea ivindu-se deja această generație aspră, care –

8. Zaharia Stancu (1902–1974), scriitor de stânga în interbelic, devine reprezentant de frunte al comunismului în literatura postbelică. Cel mai cunoscut roman, încă lizibil, este *Descult* (1948).

9. M. Handoca (ed.), „*Dosarul*” *Eliade*, vol. I, pp. 121–141.

10. *Ibid.*, p. 129. O tulburătoare prevestire, de altfel, căci în acest „stil Darie”, plus teroare, se va petrece în România atât colectivizarea agriculturii, cât și întronarea realismului socialist.

inversând ecuația polemicii cu Stancu – avea să transforme generația Criterionului „în pulbere” prin exil, arestări, interdicție de publicare sau subtilă corupție.

Parisul „dintre” București și Lisabona

Independent de relațiile de la Lisabona ale lui Eliade cu românii veniți din țară, există semne ale schimbării lui și în alt sens. Aș spune că sentimentul propriei identități funcționează la el după principiul unei nisiparnițe fatale: pe măsură ce nisipul curge dintr-un vas, el urcă în celălalt, și reciproc. Altfel spus, în aceeași măsură în care substanța eliadescă se scurge din vasul românesc, ea urcă în cel occidental, și în exact măsura în care speranța de viitor urcă în acesta, ea se scurge, măcinându-i parcă sângele și oasele, din vasul românesc. Pe 16 noiembrie 1943, notează: „Am petrecut cincisprezece zile la Paris, de unde m-am întors cu două sute de cărți și cu inima bolnavă. Să stai în Portugalia când există Parisul!” Vorbise cu Cocteau, Paul Morand și Dumézil, iar René Grousset îi declarase că „Yoga a mea este *«le livre sur le Yoga»*”. „Îmi dau încă o dată seama că am de spus ceva nou acestor europeni.” Rămâne însă teama de catastrofa politică, dat fiind că frontul merge din ce în ce mai prost, prin avansul trupelor sovietice. „Primejdia e atât de europeană, încât nu mai pot judeca local, referind adică numai la noi.”

Dar altceva este decisiv: „La Paris, am aflat un lucru hotărâtor: nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore”. Or el are „de spus ceva mare” și s-a hotărât să „pătrundă” în Europa: „Am încheiat – pe planul științific și eseistic – etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile”. Iată

deci consecința reflecțiilor euforice, cu zece zile mai înainte, despre Paris. Hotărârea de a „pătrunde” în Europa nu implică neapărat a pleca la Paris, deși cam aceasta se înțelege din context, dar explică, probabil, dincolo de prezentele și mai ales viitoarele sale motive politice, de ce nu s-ar mai întoarce la București. Etapa românească s-a încheiat, începe cea europeană. Această pagină din *Jurnalul portughez* mi se pare crucială: la 25 noiembrie 1943, Eliade se află cam la jumătatea timpului petrecut în Portugalia, adică la doi ani și nouă luni de la sosire, pe 10 februarie 1941, și la mai puțin de doi ani de plecarea lui, pe 16 septembrie 1945, la Paris. Momentul acesta pare a fi o adevărată *cumpănă a apelor* în viața și opera lui Mircea Eliade și va trebui să urcăm și alți versanți pentru a înțelege de ce, „brusc”, apele curg în altă direcție. De fapt, hotărârea nu este chiar așa de bruscă, ci se coace treptat: la ea nu contribuie numai versantul activității profesionale a lui Eliade la Lisabona. Pentru a înțelege acest moment de cumpănă, ar trebui să urmărim și versanții pe care se află relațiile lui europene din Lisabona, relația cu Portugalia însăși, ca și – ori mai ales – catastrofa României „lui” în acei ani. Încerc să explorez acești versanți în ordinea în care ei se ivesc în *Jurnalul portughez*.

Distanța de la Salazar la Antonescu

Încep cu traseul relațiilor dintre atașatul de presă Mircea Eliade și regimul politic din Portugalia, discutând în primul rând relația lui cu Salazar, căruia îi dedică o carte¹¹. Salazar

11. *Salazar și revoluția în Portugalia* [1942], în Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, vol. 2, Humanitas, București, 2006, îngrijire de ediție de Sorin Alexandrescu, traduceri din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir, pp. 7–218.

apare pentru prima oară în *Jurnalul portughez* la mitingul din 28 aprilie 1941. Eliade este impresionat de liniștea cu care acesta vorbea unei mulțimi în delir: „În nici un caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu se lăsa sugestionat de ea”, scrie el. Luciditatea și calmul academic ale lui Salazar i-au impresionat într-adevăr pe toți cei care l-au văzut, și aceste trăsături au împiedicat asimilarea lui la ceilalți dictatori europeni, obișnuiți mai curând să excite mulțimea decât s-o convingă rațional (deosebirea de stil al comportamentului este subliniată, de altfel, și la prezentarea scrisorilor de acreditare, pe 30 aprilie 1941).

Vizita la *O Senhor Presidente* are loc pe 7 iulie 1942, la o lună și ceva după ce terminase cartea despre el și la câteva zile după ce Eliade hotărâse, oricum, să plece în „permisie” la București. Întrevederea este organizată de prietenul António Ferro, care nu putea, cred, să nu fi aflat atunci de terminarea cărții, ca și, probabil, de iminența plecării. Dacă ipoteza mea e corectă, nu Eliade pleacă la București pentru a transmite mesajul lui Salazar lui Antonescu, ci mai curând Salazar și Ferro profită de ocazie pentru a lansa un mesaj către Antonescu. Poate că aceasta a fost și impresia lui Eliade, și de aceea a notat în *Memorii* o altă versiune a mesajului decât aceea din *Jurnalul portughez*, anume una în care intenția politică este mai apăsată și devine chiar un avertisment sau, citită retrospectiv, o tragică predicție. Într-adevăr, deși Eliade transcrie în *Memorii* fragmente din *Jurnal*, tot mai mesajul nu este *transcris*, ci *rescris*, poate pentru că el fusese scris separat pe foaia de hârtie pe care Eliade voia s-o ia cu el la București ca *memento*, dar pe care mai târziu, din prudență, a învățat-o pe dinafară și a distrus-o.

În *Jurnal*, Salazar îl întreabă dacă în România „se alcătuiește un «spirit al frontului», care singur ar putea salva țara după război, pentru că ar fi singura [ei] organizație spontană

totală”. Altfel, jertfa de sânge ar fi inutilă, cum s-a văzut în Franța după Primul Război Mondial, când vechea unitate s-a risipit în partide diferite. Interesantă întrebare, pe care nimeni nu și-o pune în România, unde nici un Antonescu, nici un Maniu¹² nu păreau *atunci* a gândi politic pe termen lung. Întrebarea implică desigur sfatul că ar trebui conceput un asemenea „spirit al frontului”, dar Salazar nu adresează cuiva anume un asemenea sfat, nici nu sugerează cum ar trebui el realizat. Eliade nu menționează în *Jurnal* ce i-a răspuns, dar, în *Memorii*, după ce scrie că Salazar i-a transmis în chip „ingenios” „un mesaj personal [...] mareșalului Antonescu”, rezumă astfel discursul lui Salazar: „Dacă aș fi în locul lui, spunea în esență Salazar, eu aș păstra în țară cât mai multă armată. Mareșalul Antonescu nu e un politician; n-a dobândit poziția pe care o are prin sprijinul unui partid politic; singura lui forță o constituie armata. Atunci de ce s-o risipesc în stepele Rusiei? Păstrând-o în țară, sau cât mai aproape de frontierele ei, mă voi putea sprijini pe armată ca să pot face față dificultăților”. La încheierea mesajului astfel reconstituit, Eliade adaugă: „Evident, Salazar sugera Mareșalului să urmeze exemplul Finlandei”, dar, adaugă Eliade într-o notă de subsol, este „inutil să discut aici în ce măsură putea fi imitată politica mareșalului Mannerheim”¹³.

Dacă Mircea Eliade nu a tradus atunci cuvânt cu cuvânt, ci a rescris mesajul lui Salazar, înseamnă că se petreceau în el alunecări ale propriei gândiri politice dinspre o mai veche simpatie pentru legionari spre o apropiere de Antonescu,

12. Iuliu Maniu (1873–1953) a fost președintele Partidului Național Țărănesc și a jucat un rol major în istoria politică modernă a României, inclusiv la întoarcerea frontului în 1944, prin care România revenea în rândurile Aliaților și lupta împotriva hitlerismului. Arestat toruși de comuniști, Maniu a murit în închisoare.

13. *Memorii*, Humanitas, București, 1997, pp. 383–384.

EPUS

fară a crede totuși că Antonescu îl putea imita pe Carl Gustav Mannerheim¹⁴. Teza oficială a lui Antonescu era că o asemenea imitație nu era posibilă și tocmai această teză, cred, și-o amintește Eliade în momentul în care scrie *Memoriile*. Pe de altă parte, dacă în ultimele luni înainte de plecarea în România Eliade a avut într-adevăr dubii, după cum cred, cu privire la statul creștin și omogen al lui Salazar, atunci este ușor de crezut că din utopia creștină originară rămăsese doar un „autoritarism sănătos”, bazat pe „demnitate națională, echilibru, liniște internă” și economie solidă, termeni care apar tot în descrierea mesajului în *Jurnal*. Or este din nou evident că asemenea valori, acum mai curând laice, deși păstrând încă un pigment religios („rolul catolicilor“!), tot numai Antonescu le putea realiza. Concluzie: Eliade transformă astfel comentariul mai general-european al lui Salazar într-un mesaj românesc pentru Antonescu, redactat în termeni pe care acesta, de fapt, îi știa deja, dar care, venind de la Salazar, puteau avea o mai mare pondere decât dacă veneau de la opoziția din țară. Redactându-l astfel, Eliade nu numai că se apropia de mareșalul Antonescu, dar se apropia și de opoziție, preluându-i, în fapt, logica și limbajul.

La București, Eliade nu reușește să-l vadă însă pe mareșalul Ion Antonescu – dar nici nu dă impresia că l-a căutat foarte insistent –, ci numai pe prim-ministru, Mihai Ică Antonescu. Descrierea discuției în *Memorii* și în *Jurnalul portughez* este aceeași, aproape cuvânt cu cuvânt, și creează un același portret al unui Ică Antonescu mediocru și sufi-

14. Mareșalul Carl Gustaf Emil Mannerheim a luptat pentru independența Finlandei înainte și după Primul Război Mondial. El a condus trupele Albilor împotriva Roșilor în războiul civil din Rusia și a menținut permanent distanța de Rusia Sovietică. A devenit, după al Doilea Război Mondial, președinte al Finlandei, dar a păstrat mereu relații prietenești cu România.

cient. În *Jurnal*: „Am înțeles că ideea lui Salazar – «spiritul de front» – nu-i convenea [lui Mihai Ică Antonescu – S.A.] pentru că «noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic și nu pot conduce o țară»” (iulie, București). În *Memorii*: „Îi transmit [politicianului] «mesajul» adresat de Salazar mareșalului, dar cu oarecare greutate, [Ică Antonescu] mă întrerupea mereu. [...] După felul cum mi-a vorbit despre militari («Au spirit pragmatic și nu știu să conducă o țară»), mă îndoiesc că i-a comunicat mareșalului «mesajul» lui Salazar”¹⁵.

Ce i-a transmis însă Eliade *exact* lui Mihai Ică Antonescu? Necesitatea „spiritului de front”, conform *Jurnalului*, sau „mesajul” (interesant, în ghilimele în text) prelucrat în *Memorii*? Descrierea discuției cu Ică urmează deci, în fiecare carte, o altă tematizare a mesajului. Și iarăși, a mai transmis Eliade ceva din mesajele londoneze pe care i le-a încredințat Tilea¹⁶ la Londra? Pare-se că nu, poate pentru că ele erau prea confidențiale spre a ajunge la Ică. Oricum, indiferent de care versiune a cărui mesaj a fost transmisă, rezultatul a fost nul. Descoperim aici un mare contrast între elaborarea pasionată a mesajului de către Eliade în dialogurile inițiale cu Tilea (la Londra) și Salazar, sau acasă, în propriile lui reflecții și în grija cu care le transcrie, și degradarea lor în fața obtuzității lui Mihai Ică Antonescu.

Am detaliat atât acest episod pentru că este singurul în care Mircea Eliade are iluzia că poate realmente transmite ceva între cele două lumi în care trăiește, ceva folositor României și, poate, chiar lui Antonescu personal. În fața lui Ică, Eliade înțelege însă cam același lucru pe care îl înțelesese și în fața lui Pamfil Șeicaru: lipsa de simț politic a clasei

15. *Memorii*, p. 384.

16. Viorel Virgil Tilea, ministru plenipotențiar al României la Londra în perioada 2 februarie 1939–23 iulie 1940.

politice românești, incapacitatea ei de a gândi coerent sau măcar de a asculta ce spune celălalt, dezinteresul și ineficiența în a concepe o alternativă reală. Analiza textelor lui Eliade dă impresia că el se mișcase politic spre o poziție postlegionară și de apropiere prudentă de mareșal și de opoziție, dar că discuția cu Ică Antonescu l-a demobilizat definitiv. Nu a mai încercat, se vede, să vorbească cu mareșalul Antonescu și, întors la Lisabona, nu i-a confirmat lui Salazar, cum s-ar fi căzut, că i-a transmis mesajul, în oricare dintre versiuni. Probabil pentru că se aștepta ca Salazar să-i ceară un răspuns, și răspuns el nu avea. Iată o inițiativă în sine inteligentă, dar care, în mod tipic pentru clasele politice românești de mai totdeauna, eșuează din lipsă de înțelegere concretă a celuilalt și de continuare a unui dialog eficient. Păcat, desigur, că Eliade nu a perseverat, dar nici timp, nici ocazie pentru aceasta nu a mai avut.

Un intelectual democrat printre fumuri legionare

În același „iulie, București“, printre alte scurte notițe, se află aceasta: „Îmi continui ancheta printre prietenii legionari: ce s-a întâmplat, și de ce la 24 ianuarie? Mă conving tot mai mult că li s-a întins o cursă în care au căzut ca niște naivi“. Nu dă nume, dar este vorba, probabil, de alte persoane decât de prietenii criterioniști, care apar, exact sub acest indicativ, o jumătate de pagină mai departe. Eliade avea deci în minte două grupuri diferite și, prin modul în care vorbește despre ele, sugerează că ele nu sunt constituite din aceiași indivizi, anume că cei de la Criterion deci nu sunt aceiași cu legionarii. Pe de altă parte, aceștia din urmă apar sub numele de „prietenii legionari“, o sintagmă care nu este, desigur, echivalentă cu o eventuală sintagmă inversă, anume „legionarii

prieteni“. Din punct de vedere logic, substantivul constituie o clasă mai largă, din care adjectivul decupează o subclasă: primul indică grupul de referință, al doilea, o limitare a lui. Sintagma „prietenii legionari“ exprimă, din punct de vedere logic, că Eliade număra, printre diverșii lui prietenii, și pe unii care erau legionari, în timp ce sintagma „legionarii prietenii“, dacă ar fi folosit-o, ar fi însemnat că el avea, printre legionarii cu care discuta, și câțiva prietenii. Prima sintagmă este una tipică limbajului criterionist, pentru că grupul de la Criterion se constituise, mai ales prin participanții la conferințele publice, ca un grup „pluralist“ (cum am spune noi astăzi), adică unul în care diversitatea opiniilor politice *nu* impieta asupra prieteniei dintre vorbitori. Eliade a revenit adesea asupra acestui „spirit al Criterionului“, amintind că se simțea prieten și cu legionarul Polihroniade, și cu comunistul Belu Zilber, cel puțin până la un moment dat.¹⁷ În fine, să remarcăm că sintagma folosită diferă de alte posibile alternative, anume substantivele simple „prietenii“ și „legionarii“. Dacă Eliade o folosea pe prima, identitatea lor politică dispărea, dacă o folosea pe a doua, anula conotația de relație specială cu ei. Folosind, dimpotrivă, expresia „prietenii legionari“, Eliade pare a sugera atât faptul că aceștia erau surse bine informate, ca martori dinăuntru ai vieții politice, cât și faptul că el, Eliade, le era prieten și vorbea ca prieten, deci *nu* în calitate de membru al grupului lor: dacă i-ar fi simțit pe legionari ca grup de referință, era normal ca el să fi folosit, dimpotrivă, termenul „legionarii“, sau „camarazii“, ca indicativ al unei identități de grup comune. Alegerea termenilor mi se pare aici semnificativă tocmai pentru că exprimă spontan natura exactă a relației pe care el o întreținea cu acești oameni: le era prieten, dar nu „camarad“! Mai departe,

17. *Memorii*, pp. 238–239.